

Паламар С. П.
кандидит педагогічних наук, науковий співробітник
лабораторії літературної освіти Інституту педагогіки АПН України, м. Київ

СОНЕТ У ШКІЛЬНОМУ ВИВЧЕННІ: СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ

У статті порушено соціокультурний аспект проблеми викладання сонета в рамках курсу за вибором для учнів 10-11 класів. На думку автора, вивчення сонета у старших класах має відбуватися в широкому культурно-історичному контексті, із залученням міжпредметних і міжлітературних зв'язків.

Ключові слова: сонет, катрен, терцет, культура, література, соціокультурний.

Palamar S.P.

Sonnet in school study: social and cultural aspects

An author probes history of origin and development of sonnet as a literary genre, examines the characteristic signs of his manner and matter in Ukrainian and foreign literature, in creation of foreign and domestic artists.

Key words: sonnet, katren, tercet, line, poem, rhyme.

Сонет - найбільш поширений жанр світової канонічної поезії. Упродовж своєї історії він зазнав чималих змін у формі та змісті. У шкільній практиці сонету досі не приділялося належної уваги. Це пояснюється, очевидно, і складністю цієї поетичної форми для вивчення в школі, і тим, що в методиці літератури проблема сонета залишається все ще недостатньо розробленою. Поодинокі вкраплення відомостей про сонет у шкільних програмах з літератури не дають учителеві можливості сформуванню в учнів більш-менш чіткого поняття про цей «високий» поетичний жанр. Надолжити цю прогалину покликаний курс за вибором «Сонет в історії»

української та світової літератури», спрямований на більш докладне ознайомлення старшокласників із сонетом як жанром та його національними різновидами. Навчання за цим курсом сприятиме розширенню і поглибленню читацьких компетенцій учнів 10-11-х класів, зокрема їхньої здатності до повноцінного сприйняття поезії у контексті духовних цінностей національної і світової художньої культури, готовності до самостійного спілкування із твором мистецтва, до діалогу з автором через текст, а також до засвоєння через предмет літератури уявлень про полікультурність світу. Саме ці компетенції необхідні для успішної соціокультурної адаптації старшокласників.

Таким чином, одним із основних аспектів ознайомлення учнів із сонетом є соціокультурний. Це означає, що вивчення сонета у старших класах має відбуватися в широкому культурно-історичному контексті, із залученням міжпредметних і міжлітературних зв'язків.

Звернувшись до історії сонета, вчитель у лекції або вступному слові зазначить, що появу цього жанру датують XIII століттям і пов'язують з поетичними здобутками сицилійської школи. На вироблення поетичних форм в Сицилії великий вплив мала народно-пісенна творчість. Одним із таких жанрів було «страмботто» - форма піснидуєту, що складалася з перехресного чергування рядків на дві рими. Страмботто виглядало як змагання двох співаків: перший давав рядок на свою риму, другий добавляв до нього рядок на свою і т.д. Нанизувалися рядок за рядком, поки один з поетів не зупинявся.

Перші сонети на основі страмботто створив сицилійський придворний поет Джакомо да Леонтино. Схема римування да Леонтино така: abababab cdcdcd. Тут ще не було чіткого відокремлення катренів і терцетів - вони ніби злиті. Водночас структура сонета уже задана: 8 катренних рядків і 6 терцетних (усього 14). Така структура має подібність з композицією строфи канцони, яка в давні часи була особливою народною пісенно-танцювальною формою. Розмір сонета було визначено саме тоді (14 рядків - оптимальний обсяг для ліричного висловлювання).

Досвід сицилійських поетів підхопила в Тоскані група флорентійських поетів на чолі з Данте Аліг'єрі. На межі XIII і XIV століть сонет суттєво змінюється. В сонетах Дайте, присвячених його коханням до Беатріче, відбувається чітке відокремлення катренів і терцетів за такими схемами:

abab abab або abba abba (катрени) і cdc dcd або cde cde (терцети). Кільцеве римування катренів відтоді стає домінуючим. Терцети, як виявилось, можна писати не лише на дві рими, але й на три.

Характеризуючи сонет як жанр, вчителю не слід зупинятися лише на формальних його ознаках. Варто пам'ятати, що багатий культурологічний матеріал прихований у змісті сонетів. Необхідно підкреслити, що сонет є формою висловлення почуття. Загальновідома середньовічна тема Прекрасної Дами, якій присвячено велику кількість віршів. Середньовічні поети розуміли кохання абстрактно, поза зв'язком з реальним персонажем, для них це насамперед данина традиції, вправи на задану тему. Данте перший оспівав цілком реальну, хай навіть ідеалізовану ним жінку. Цим було закладено перший камінь гуманізму епохи Відродження.

В XIV столітті головним послідовником Данте став Франческо Петрарка. Його сонети, об'єднані в два цикли («На життя мадонни Лаури» і «На смерть мадонни Лаури»), написані на основі реальних переживань (зустріч з Лаурою в одній із церков Авіньона, через двадцять років по тому - смерть Лаури під час епідемії чуми, ще близько 30 років кохання й самотніх спогадів). Петрарка довів сонет до вершин досконалості, не дарма класичний сонет називають петраркянським. Більше того, сонети Петрарки необмежені лише темою кохання, в них звучать пейзажні, філософські і навіть громадянські мотиви.

Початок XVI століття був часом, коли слава сонетів Петрарки розповсюдилась не лише Італією, але й за її межі. Багато чудових сонетів можна знайти у Сервантеса, Лопе де Веги та інших авторів. Іспанці сміливо розвивають композицію сонета, побудовану на антитезі.

До сонета звернулася і французька література. В XVI столітті найбільш відомими були Жоашен дю Белле і П'єр Ронсар. Вони розробляли нову модель сонета, названу французькою. Її відмінність від італійської полягає в структурі терцетів - вони пишуться на три рими, дві з яких є суміжними (в італійському сонеті всі рими перехресні). Таким чином, схема французького сонета така: abba abba ccd eed. Французи внесли низку строгих формальних вимог до сонета, що стали загальноприйнятими в XVII-XVIII століттях. Перш за все, це необхідність використовувати лише точні рими, заборона на повтор слів (крім сполучників та особових займенників), чітке синтаксичне розмежування катренів і терцетів, нарешті - вимога наявності в сонеті «діалектичної тріади» (теза-антитеза-синтез). Згідно канона, перший катрен подає експозицію головної теми, другий - її розвиток. Перший терцет подає тему, що є антитезою до головної, другий терцет дає завершення у вигляді синтезу цих тем. Французи писали сонети десятискладником, а італійці-одинадцятискладником.

В першій половині XVI століття сонет попадає до Англії, де розробляється його нова, англійська, модель, або, точніше, низка моделей, що все більше відхиляються від канонічної італійської. Ця модель базується на французькій, але терцети інверсовані так: abba abba cdd cff. У цій моделі здійснено перехід до сонета з трьома катренами, її можна представити так: abba abba cddc ff.

Особливої популярності в Англії набула спрощена модель, запропонована Генрі Саррі: abab cdcd efef gg. Саме цій моделі слідує Шекспір у своїх сонетах. Три катрени на перехресні рими більше не зв'язані один з одним, а заключний двовірш зазвичай містить влучну афористичну сентенцію.

Три основних типи сонета - італійський, французький та англійський - дожили до наших днів. В українській поезії сонет відомий із 1830 року (вірш Сапфо і сонети Адама Міцкевича в переспіві Опанаса Шпигоцького). Жанр сонета зустрічається в поезії Л. Боровиковського, А. Метлинського, М. Шашкевича, Ю. Федьковича, Б. Грінченка, У. Кравченка, Степана Чарнецького. Особливого поширення набирає він на кінець 19-початок 20 століття.

Важливу роль у розробці сонету відіграв Іван Франко: «Сонети» (1882), цикли «Вільні сонети», «Тюремні сонети» тощо. Сонети писали Леся Українка і Микола Чернявський («Донецькі сонети», 1898).

Найвищого розвитку досягає сонет у творчості неокласиків М. Зерова (його «Sonnetarium», виданий 1948 за кордоном, містить 85 оригінальних і 28 перекладних сонетів), Максима Рильського й інших.

З початку 30-х рр. минулого століття майстерні зразки сонетів з'являються в галицькій поезії (цикл Б.-І. Антонича «Зриви й крила» та ін.), натомість в УРСР під тиском репресій сонет зазнає занепаду і дещо оживає із середини 50-х рр. XX ст.

Значного поширення і в багатьох випадках високої майстерності сонет набув в українській еміграційній поезії. Він зустрічається у творчості Юрія Клена, М. Ореста, Б. Кравцева, С. Гординського, Яра Славутича, Остапа Тарнавського, Ігоря Качуровського, Емми Андіївської й інших.

Широку соціокультурну інформацію містять також характеристики історичних епох. Так, розкриваючи особливості епохи Відродження, варто зазначити, що це поняття було остаточно затверджено істориком мистецтва середини XVI століття італійцем Джорджо Базарі. Часові рамки Ренесансу - середина XIV-кінець XVI ст. Батьківщиною його вважається Італія, яка раніше від інших країн стала на шлях буржуазного розвитку.

Французькі автори XVI століття Франсуа Рабле і Гійом Бюде називали свою епоху також постлімініумом (від латинського «відновлення в правах»). Римляни вживали це слово в значенні відродження, відновлення після якогось лиха; повернення на батьківщину з ворожого полону або навіть оживлення після смерті. Таким чином, Середньовіччя у них асоціювалося з полонем, смертю, а епоха Відродження означала відновлення після Середньовіччя, повернення Античності.

В епоху Відродження створюються національні культури і літератури. Латинська мова, незрозуміла народним масам, перестає панувати в культурному житті. Особливістю епохи Відродження стає також розвиток людської особистості, потужне зростання активності, ініціативи і таланту людини.

Енгельс характеризує Відродження як епоху, яка «потребувала титанів і породила гігантів» думки, характеру, багатогранності і вченості. Тоді не було видатної людини, яка б не здійснювала далеких подорожей, не говорила чотирма або п'ятьма мовами, не відзначилася б у кількох галузях науки чи мистецтва. Принципи вільного розвитку людської особистості стають ідейним знаменням Відродження. Головною темою мистецтва стає людина і її земне життя, її боротьба за щастя. У творчості гуманісти спираються на образи античної літератури і мистецтва.

Соціокультурний аспект прочитання сонетів має бути присутнім не лише в підготовчій роботі (розгляд тієї чи іншої історичної епохи, відомості про авторів), а й безпосередньо під час аналізу твору. Так, аналізуючи 267 сонет Ф.Петрарки у перекладі Д.Павличка «Де погляд ніжний, де чарівний вид...» (тема заняття «Д.Павличко-перекладач»), важливо звернути увагу учнів на характерні особливості стилю Петрарки і майстерність Павличка-перекладача. Для цього застосовуємо завдання, що містять інформативний текст соціокультурного характеру, наприклад:

1. Сучасники Петрарки і всі наступні прихильники його поезії особливо виділяли пристрасність і поетичну виразність його сонетів. Цим двом особливостям його лірики завдячує назва стилю великого італійського поета - петраркізм. Зверніть увагу, як наростає в сонеті сила почуттів ліричного героя. Яку роль при цьому відіграють знайдені українським поетом-перекладачем метафори: «я вами дихаю, для вас палаю...»?

2. В яких інших тропях сонета особливо яскраво передано петраркізм? Цікавими є залучення елементів проблемного аналізу ліричного твору:

3. Важливо зауважити, що Петрарка писав свій сонет в епоху середньовіччя, коли католицька церква принижувала жінку, приписуючи їй первісну гріховність Євипокусниці. Чому Петрарка у своїх сонетах створив високий образ Лаури? Як це йому вдалося?

Зосередження на соціокультурному аспекті того чи іншого сонета дає змогу оживити учнівську мотивацію, актуалізувати знання старшокласників, засвоєні ними на уроках з інших предметів.

Література

1. Алексеев М.П., Жирмунский В.М., Мокульский С. С. и др. История зарубежной литературы. Средние века и Возрождение. - М.: Высшая школа, 1987.
2. Гроссман Л. Поэтика сонета // Проблемы поэтики. - М.-Л., 1925. - С. 134.
3. Западноевропейская лирика. - Л., 1974. - С. 32-34.
4. Мороз О. Н. Етюди про сонет. - Київ, 1973.
5. Шенгели Г. Техника стиха. - М., 1960.